ئەسپ...

سەنگی زۆری لە شیعری فولکلۆری کوردیدا

● محسن ئاوارە ●

ـ هەر لەگەڵ شەبەنگی مێژووی مرۆڤی نشتەجێ بوو و دەستەمۆکردنی ئاژەڵ و باڵندەی کێوی و داکردنیان و ئاوەدان کردنەوەی ئێرەو ئەوێ چ بە کۆچەری و رەوەندایەتی و هەڵدانی دەوارو رەشماڵان یان بە قوت کردنەوەی خانوچکەو پێکەوەنانی دێ و تا دەگاتە گوندو شارۆچکەو شاری گەورە گەورەو سەرهەڵدانی شارستانیەت و هەتا ئیمرۆی زیندەی رکێف لێدەرو دەستەبەندەی تەکنەلۆژیاو ئەتۆم و جورەها ئامێری هاوچەرخانەی تیژرەو. ئەسپ بە بەردەوامی سەدەکان لە گشت وولاتانی جیهاندا بایەخ و گرنگی و سودی لە ژمارە نەهاتووی هەبووەو رۆڵی کاریگەرانەی بینیوە لە ژیان و گوزەرانی مرۆڤدا جگە لەمانەیش سەنگ و ناوداری و جوانی ئەسپ بە شێوەیێک کاری خۆی بینیوە هیچ بوێژ و هونەرمەندێك نەیتوانیوە خۆی لە دەستی رزگار بکات و باسی رەسەنایەتی و خورتی و جوانی و خۆشرەوی سامناکی نەکات، چ بە فلچەو بۆیەو پێنووس یان داتاشینی لەسەر تاوێرە بەردو درەختەکاندا.

هەروەها لەناو عێل و عەشیرەت و لە دیوەخان و لەژێر رەشماڵانیشدا وەختێ دێنەسەر باسی شۆرەسوارو مێرچاکان بە شانازیەوە باسی ئەسپەکانیان دەکەن جا شایەرو بەندبێژ و حکایەت خوان و خۆش خوانان لە تێکستە فۆلکلۆریەکاندا وەدیار دەکەوێ چ بە ستران و بەندو لاوك و حەیران تۆمار کرا بن یان بە داستان و حکایەت و بەیت و سەردولکەی ئافرەتان و گۆرانەوەی دەماودەم.. هتد کە بۆمان ماوەتەوە، وە بۆ ئەوەی زیاتر بەرەو قوڵایی باسەکەمان شۆربینەوەو روونتر مە بەستەکەمان بخەینە روو بە چەند خاڵێکی گرنگ دێینە سەر باس کردنی و لەپاشاندا نمونەی پێویست دێنینەوە.

1 ـ ئەسپ و جۆرەکانی:

ئەسپ گەلێ جۆری هەیەو بە چەندین ناوو خاسیەت و رەنگ و خوو رەوشت دەناسرێنەوە کە هەر یەکەیان لە سروشت و چاپوکی و خۆشبەزی و رەسەنایەتی و نارەسەنی و قەبارەو شێوەو دیمەنیدا. هتد، لێك جیا دەکرێنەوەو سەنگ و نرخی تایبەتی خۆیان هەیە لە کۆمەڵدا بەڵام بە شێوەیێکی گشتی دوو جۆریان هەن ئەویش.. یەکەمیان (ئەسپی رەسەن) کە خەلکی رەشۆك بە (جسن) ناویان دەبەن، واتە بە وەچە رەسەن بووە، دووەمیان (ئەسپە ئاسیەکان) یان نارەسەن کە شێوە گشتیەکە وەردەگرێت، وە لەناو ئەو جورە ئەسپانەشدا هەن تەنیا بۆ بارهەڵگرتن و راگوێزانو جووت و رازەیتر بەکار دێن بە تایبەتی (بارگیر).

ئەمە ئاواو دێینە سەر ناوەکانیان وەك لە ناو کۆمەڵدا باوە ئەم جورە ئەسپانە زۆر رەسەنن «ئەسپی سەگلاوی ـ ئەسپی هوبێدجان ـ ئەسپی تەربوشی ـ ئەسپی کەوێتی ـ ئەسپی حدود» جگە لەمانەیش وەك لە پێشدا بە دیارمان خست بە رەنگ و شێوەو خاسیەت گەلێ جۆریتر ناویان دێت وەك «ئەسپی بۆرە، شێ، شینکەی شێخ غەزالی عارەبی، گوێدە گردەکی، لەیل و پەر، کەهێل، باڵەبانی، پۆرەی

خالْ خالْ، شینكی قەزوانی، شێی موتلەق، شێی ئالْ، ئەسپەڕەش، كەوێتی قاپ ڕەش، ئەسپی سوور، ئەسپی سپی، ئەسپی ئاوی (ئەسپی دەریا، یان بەحری) ئەسپی شینكا شێ.. هتد».

2 ـ خوو ڕەوشتی ئەسپ و ڕاهاتنی لەگەڵ سروشتدا:

ئەسپ ئاژەڵێكی زۆر بە هەست و جەربەزەو بە سام و چاونەترسە، بە تایبەتی رەسەنەكانیان تا بڵێی بە وەفاو خاوەن ڕەوشتی بەرزو گوێڕایەڵ و خۆڕاگرن، گەلێك سەدبردەو یادگاری زۆریان هەیە لەگەڵ سوارچاكان و لە ناو دڵی میللەتدا، زۆر جار لە مەیدانی شەڕگەدا خاوەن ئەسپ كوژراوە یان زامدار بووە، ئەسپەكەی گەڕاوەتەوە سەری و جێی نەهێشتووەو بە دیاریەوە بە نامۆیی و كۆست كەوتوویی و موشەموشی گریانەوە لە پرمەی داوە یان لەگەڵ حیلەی توندی ئەم ناوەی ورووژاندووە، جاری وایش بووە سوار لە شاخاندا هەڵدیراوە لەبەر ئەوە ئەسپەكەی لە داخان خۆی هەڵداوەتە خوار، یان لەگەڵ دوژمنی خاوەنەكەیدا كەوتۆتە شەڕو بە چەپۆكان دوژمنەكانی داپەلۆسیون، ئەوەی شایانی باسە، ئەسپ زۆر چاو تیژ و گوێ مرچ و هەستیارە، بۆیە لە شەواندا چاكترین پاسەوانەو لە دوورەوە غەریبەماڵ دەبینێ و دەحیلێنێ تا خاوەن ماڵ ئاگادار بێتەوە...

ئەسپ خاوەنەكەی خۆی دەناسێتەوەو لەگەڵ هەڵس و كەوت و میزاجی خاوەنەكەی كەیف خۆش و نیگەرانی دایدەگرێ، بۆیە دەبینین لە كوێستانان و سەر سنورەكاندا لە هۆبەو چۆڵ نشین و دێیەكانی ئەم دەورو بەرانەدا بە ڕەوە ئەسپ بەرەڵلا دەكرێن و لەناو بژوێن و مێرگە و پاوانی ئەم ناوەدا پێكەوە دەلەوەڕێن و هیچ ئاژەڵێكی كێوی و درندەیێك ناتوانێ لێیان نزیك بێتەوە چونكە گشتیان پێكەوە هاوكاری لەگەڵ یەك دەكەن و لێك دانابڕێن تا زەفەریان پێ ببەن بە هیچ كەسێكی غەریب دەستگیر ناكرێن تەنیا بە خاوەنی خۆیان نەبێ.

ئەم خوو ڕەوشتە بەرزانەی ئەسپ وای لە مرۆڤ كردووە هەر لە كۆنەوە هەڵیسەنگێنێ و بە گەورەییەوە ناوی بێنێ، بە مردن و لە ناوچوونیشی داخی گرانی بۆ هەڵكێشێ بۆیە گەر سەیری ئەم پەندانەی پێشینان بكەین دەبینین بە تەواوی لەگەڵ ئاژەڵانی تر جوێ كراوەتەوەو بە چاوێكی بەرزترەوە تەماشای دەكەن كاتی دەڵێن:

«ئەسپێكی لەڕ، چاكترە لە تەویلەیەكی پڕ لە كەر»
«ماین و مەیدان، تفەنگ و نیشان»
«ئەسپێك دەمرێ، سەگێكی خوێری پێی خەنی دەبێ».
(1) ●

دەگەڕێینەوە سەر ئەسپ و باس كردنی لە ڕووی ڕاهاتنی لەگەڵ سروشت و دەورووبەری و خۆشبەزینی، بێشك ئەسپی ناو شاخان لەگەڵ ئەسپی بیابان و دەشتەكی لە ڕەوت و غارغارێن و بەزیندا جیاوازی تەواویان هەیە، وەك ئاشكرایە لە ناوچەیەكەوە بۆ ناوچەیەكی تر، نەك هەر ئەسپ بگرە هەتا سوارەكەیش چالاكی و جوولانەوەی دەگۆڕێ هەروەكو لە ئەفسانەی كوێر ئوغلی نووسینی (یەشار كەماڵ)دا هاتووە ئەوە دەسەلمێنێ با بڵێن ئەسپێكی كەوێتی لە بیابانان ناوەستێ و دەشتی بەر فرەوان دەخاتە پێش خۆی و وەستانی بۆ نیە، بەڵام بە ناوچەیێكی شاخاویدا لە تولە ڕێی ڕێچكەو كوێرە ڕێ و دڕناڵەكاندا خۆشبەزینی نامێنێ و دەوەستێ، هەروەها لەم داستانەدا رەسەنایەتی و خوو ڕەوشتی ئەسپمان زیاتر بۆ روون دەكاتەوە، بۆیە دەیكەینە نمونەی ئەم خاڵەمان وەختی..

«عەلی رووشەن ئاوڕدەداتەوەو بە باوكی دەڵێ».

ـ (بابە هەورێكی ڕەش ڕەشمان بە دوواوەیە، لەناو ئەو

هەورە رەشەدا هەر نالی ئەسپەو برووسکە دەدا، هەورەکە ئەوەندە گەورەیە ژمارەی ئەسپەکان نازاندرێ چەندە).

(پیر یوسف لە مەسەلەکە گەیشت، گورتی ئەوانە سواری بەگی بۆلۆون، وەدوامان کەوتوون بمانکوژن، تا دێو دەڵێت:

(ئەسپ سەیری سەر پشتی دەکات، ئەسپ سوارەکەی سەر پشتی ئازاو بوێر بوو ئەسپەکەش ئازاو بوێر دەبێ، زۆر بە پەژارەو بیر بڵاو بوو، ئەسپەکەشی بەو جۆرە دەبێ، دل خۆش و کەیف ساز بوو ئەسپەکەش دل خۆش و کەیف ساز دەبێ، سەرسام بوو، ئەویش سەرسام دەبێ.. هتد).

تا دەگاتە ئەوەی دەڵێت:

(ئەسپە بۆرە باڵی گرتەوەو فڕی، لە چاوان وون بوو، ئەسپی رەسەن ئەوها دەبێ.. هتد).

دووبارە عەلی رووشەن (بابە بابە تۆزەکەمان لێ نزیك بۆوە.. کە تۆزەکەمان لێ نزیك بۆوە قڵیشایەوەو جوانوویێکی شێی لێ وەدەر کەوت، جوانووە شێ لەبەر تیشکی رۆژ وەکوو پارچە تیشکێکی سوور وابوو، وەکوو زمانەی بڵێسەیێك بە دوویاندا دەکشا...

(پیر یوسف دەڵێ: لاوۆ گوێ مەدەیێ، ئەو جوانووە شێی خۆمانە نامانگاتێ، سەری ئەسپە بۆرە بەرەو قومەڵان وەرگێرا، دیارە جوانووە شێ وەك پیر یوسف دەڵێ لەناو زیخ و قومەڵان ناڕواو دەوەستێ.

دیسانەوە دەگەڕێینەوە سەر جۆرێکی تر لە ئەسپەکان:

* (عەلی رووشەن (بابە دیسان تۆزێکی رەش دێ، دیسان لە ئێمە خێراتر دێ دەمانگاتێ بابە.. هەر ئێستا، هەر ئێستا.. بابە ئەسپێکی (شێ ئاڵ) دڕی بە تۆزەکەداو دوامان کەوت، وەکو بروسکە، وەکو تیر دێت.. هتد).

پیر یوسف دەڵێت:

«سەری ئەسپە بۆرە بەرەو بەردەڵانە رەقەنەکە هۆدەوە.. هۆی دەوە با چاوم بە مەشقی (جوانووە شێ ئاڵ) بکەوێ بزانم چۆن وەکو تیر دێ».

جوانووە شێ ئاڵیش لە کاتێ لە دایك بوونیدا لەسەر بەردەڵانێك بە بەردان کەوتبوو نەك لە بەردەڵان غاری نەدەدا تەنانەت هەنگاویشی هەڵنەدەهێنا، ئەویش گەیشتە بەردەڵانەکە بۆ خۆی رەق راوەستا».

* عەلی رووشەن دەڵێت:

(بابە، ئەم جارە کوێتێکمان دوو کەوتووە..

باوکی دەڵێ.. سەری ئەسپە بۆرە بۆ سەر رێگاکە هۆدەوە کوێتیان نەگریسن.

عەلی رووشەن سەری ئەسپەکەی هۆداوە، بەرەو رێگاکەی ئاژوا، ئەسپە کوێت هەر کە گەیشتە سەر رێگا بوو بە داری رەق و راوەستا.. هتد).

(2) *

3 ـ ئەسپ و بوێژو هونەرمەندان:

هەروەکو لە پێشدا وەدیارمان خست، کە ئەسپ چۆن لە بەرهەمەکانی بوێژو هونەرمەندان رەنگی داوەتەوە بە نووسین و وێنەو پەیکەر بگرە بەوەندەوەیش نەوەستاون هەتا زۆر لەو ئەدیب و هونەرمەندانە ناونیشانی بەرهەمەکان و سەر بەرگی کتێبەکانیان بە ناوی ئەسپەوە ناو ناوە.

هەر لە کۆنی کۆنەوە دەبینین وەکو هێماو رەمزێك بەکار دەهێندرێو دەکرێتە نمونەی رەسەنایەتیو کاری مرۆڤانەو خورتیو سامناکیو خۆشبەزیو چالاکیو.. هتد.

دیارە نووسەرو شاعیران و گشت هونەرمەندان لە ستایش کردنی ئەسپدا ئەم هەڵس و کەوتانەی ئەسپ دوو پات دەکەنەوە کە چۆن (چەپۆکان دەوەشێنن، دەحیلێنن، لە کۆرژن دەدەن باڵ دەگرن، تۆز دەکەن، شۆرەسواران بە هەواوە دەیەخن، بە نێسکەنێسك دەکەون، دەپەڕنەوە، بە رەوەزو بەرزایی هەڵدەشاخێن، دەپەرمێنن، گوریس

دەپسێنن، دەرەونەوە، سەرانگرێ دەبن، یان چۆن نامۆیی و کۆست کەوتوویی و دۆش داماوی دایاندەگرێ و . . هتد).

4 ـ ئەسپ و وەرزش:

ئەسپ، شوێنی دیارو رۆڵی کاریگەرانەی هەیە لە پێشبرکێ و سوارسوارێن و جلیتبازی و تەرادانێ و بازبازێن و یاری تۆپ تۆپێن و گۆگۆێن و گەلێکی تر.

وەك لە زۆر مەیدان و گۆرەپانە وەرزشیەکاندا بە دیار دەکەون و تۆز دەکەن هەر وەها لە ڤیستڤاڵە گەورە گەورەکانی جیهانیدا بەرچاومان دەکەوێ کە بەردەوام ئەسپ بەشداری کردووە بۆ نمونە چەند یاریەك لەو یاریانە دەست نیشان دەکەین وەك.

* یاری (گـوگـۆێن): ئەویش لە ناوەراستی گۆرەپانی یاریەکەدا تۆپێکی دارین بەقەد، گندۆرەیێك دادەندرێ، بە کتوپری دەهۆڵ و زورنا لێدەدرێ، کە دەهۆڵەکە گرمەی لێوە هات لە هەر لایەکەوە شورە سوارێك جیا دەبێتەوەو بەپرتاوی شاڵاو بۆ گۆیەکە دەهێنێ، وە کامە سوار زووتر بیگاتێ ئەو سەرە گۆچانێکی تێدەسرەوێنی و گۆیەکە بەرەو لای نیشانەکەی خۆی دەبات.

* یاری پێشرکێ یان هاڤرکێ . . کە چەند تیپێك بەشداری تێدا دەکەن دوای ئەوەی سوارەکان لە ریز یەك ئامادە بوون هەیای لێدەکرێ و تا دەگاتە ئەو جێگایەی دەست نیشان کراوە کام سوار زووتر گەیشتێ ئەوە پلەی یەکەم وەردەگرێ، ئەوەش رادەوەستێتە سەر خۆشبەزینی ئەسپەکەی و سوارچاکی خۆی.

جگە لەم یاریە ئاسایەو بازبازێن و زۆریتر دەبینین ئێستاکە لە گۆرەپانێ یاریگەکاندا یاری تۆپ تۆپێن دەکەن کە ئەوەش لە نێوانی دوو تیپدا دەست پێدەکات کە هەر یەکێك لە سوارەکان بەرچیغێکی درێژی بە دەستەوەیە روو بە رووی تۆپەکە دەبنەوەو بەرەو گۆڵ کردن دەیدەنە بەر بەرچیغان جا ئەسپەکانیش لەم هات و بڕۆیەدا رۆڵی سەرەکی دەبینن.

5 ـ ئەسپ و شانۆ:

هەر وەك لە فلیمەکانی سینەماو تەلەفزیون دا زۆر جار بەرچاومان دەکەوێت دەبینین لە گەلێ وڵاتانی دونیادا ئەسپ دێننە سەر شانۆو مەشقی تایبەتی دراون بۆ ئەوەی یاری سەیر سەیرمان نیشان دەن وە ئەو دەورانەی ئەسپەکان دەینوێنن دەبێتە جێی سەرسورمان و خۆشنودی جەماوەری ناو هۆڵەکەو بینەرانی ئەم جورە فلیمانە بە تایبەتی لە سێرکە کومیدیەکاندا کە وەك وشکەرن (مهرج) رەنگ کراون و خەلکی دەهێننە پێکەنین.

6 ـ ئەسپ و رەوەندو خێڵەسات:

مێژووی پەیوەندی نێوانی ئەسپ و رەوەندەکان تا بڵێی کۆنەو تاکو ئێستاش لەم هەوارو لەو زۆزان و لەوان هۆبەدا فلانە رەوەندو فلانە خێڵەسات ئەسپی کەهێڵ و رەسەنی هەیەو تا بڵێی تورکمەیەو جوانە، فلانە دەوارنشین ئەسپێکی هەیە لە بای غاردا دەست و پاشووی نابێنی هێندە جسن و رەسەنە کە خاوەنەکەی دەیشەتێنێ و زینی دەکات بەو جلەوی زەردو سووری سورمەکراو هەر تەماشایەکی دونیایەك دەهێنێ هەر مەپرسە ئەم ستایشانەو زۆرتریش. . جا ئەسپی خۆشبەزو بەهێزو ساماناك لەلای ئەو رەوەندانە پەیدا دەبێ، کوێستان و گەرمیان پێدەکەن، لە زمەندو چێنکەو لەوەرگاکاندا دەیانلەوەرێنن و ئازادو چاوکراوەو چاوەترسن جگە لەمەیش باریان دەکەن وەختێ خێوەتەکان دەپێچنەوەو

ـر و بنـه تێـك دەنێن و ڕێگـای دوورو درێـژ دەبـڕن و ئەو قۆنـاغ و ئەو قۆنـاغـان دەكـەن و تخـوب و كەوشـەنـەكانیش تەبەزێنن، جا ئەم حاڵەتە نەك هەر لە وڵاتی ئێمەدا بگرە لە هەموو جیهاندا بووەو هەیە بۆ نمونە شیعرێك دەهێنینەوە كە ـە كتێبی (گـــورانی قەرەجـــە گەڕۆكـــەكـــانـدا) هاتـووە لە ەرگێـڕانی (هـانـزیگـون فویكت) بە ناونیشـانی (ئەسپ و سوارەكـەی) كە لە سربیـەوە بۆ زمـانی ئەڵمـانی وەرگێڕاوە ئەم ڕاستیەمان بۆ دەسەلمێنێ كە باسمان كرد.

ئەسپ و سوارەكەی

سەفەرم كرد.. دوور دوور ڕۆیشتم
ئەسپەكەم ئاو نەدا بوو
ئەسپەكەم ماندوو بیوو
هێندە نەمابوو لەژێر زینەكەیدا بمرێ
«تا دێ و دەڵێت»
لێی پاڕامەوە تا ئارام بگرێ
پێم ووت: مل نێ ئەی ڕەسەن
هێندە نەماوە بگەینەوە ماڵ و دەوەن
ملی دەسوڕاندو پێی ڕادەگەیاندن بەو دوو چاوانەی
كە بە چاوی (دایك)م دەچوون
چاوانی خێر وا داماو بوون
دوور دوور ماینەوە.. ئەسپەكەم ئاو نەدا
مل نێ ئەی ڕەسەن،
ئێستا دەبینی لە پشتیەوەی چیادا
دەواری سپی، خێوەتی جوان جوان
مێرگی زێرین و كانیاو
بۆت هەڵدەكشێن تاكو نێو چەوان

* (3)

7 ـ ئەسپ بۆ دیاریو دەستەوایی:

لە بەر سەنگ و بەنرخی ی ئەسپ و ناودەنگی و گەورەیی لە ناو هەمـوو گەلانی جیهـانـدا هەر وەكـو لە حیكـایـەت و بەیت و شیعـرە فۆلكلوریـەكـاندا بۆمان روون دەبێتەوە لە نیو بەگ و سەروك عەشیـرەت و ئاغـاو كێخاو میـرانـدو هەتـا سەرۆكی وولاتـە میـرنشینـەكـان و پاشـاكـانـدا ئەسپ دیـاریـەكـی زۆر بەرچـاوو گرنـگ بووە بە نمـوونـە ناودەهێندرێ كە فلانە پادشا ئەسپێكی سەگلاوی بە دیاری ناردووە بۆ فلانە میرو لە یاد ناكرێ، یان ئەسپێكی كەویت قاپ ڕەش لە خوێنی فلان كوژراو دراوەو لە نێوانی ئەو دوو بەرە باوكە سولح كراوە خوێنیان لە بەین نەماوە.. هتد.

8 ـ ئەسپ و لەشكرو سوپا

ئێستایش لەگەڵ دابی لە سوپاگاكان و دایرەكانی پۆلیسدا كە لە پێشـدا بە (قشلە) ناویـان دەبـرد، ئاخـوری زۆرو تەویـلەی گەورە گەورە هەیـەو ولاخـێكی زۆریـان تێـدا داكـردووە، نالبـەنـدو سایزو مەیتەرو پاسەوانی خۆی هەیەو خزمەت دەكرێن.

لەگەڵ دامـەزرانـدنی سوپـاو پێكهێنـانی هێـزی بەرپاو دابەش كردنیان لە سەرانسەری وڵاتدا كاربەدەستانی میری بە جەڵەب ئەسپیان كریوەو مەشقیان پێكردوون و بەكاریان هێناوە لە كاتی شەڕو ئاشتیدا تا ئەم ساڵانەی دوایش بەر لەوەی ڕێگـاو بانـەكـان پەرەبسێنێو قیـرتـاو بكرێو جورەها ئوتومبیلی تیژڕەو بێتە مەیدان، ئەسپ سەرچاوەی سەرەكی بووە لە ڕاگـوێـزان و سواربـوون و بار هەڵگرتن و كاروباری سوپـایی، ئەمـەیش لە گشت جیهـانـدا هەروەكـو لە فلیمە كۆنـەكـانـدا بەدیـار دەكەوێ كە لرفەلرفی بەیداغان و ئالای لەشكرو سوپاگاكان چۆن بە ڕەوە ئەسپ سوار وەستاون بە زرێ پۆش و تیـرو شیـرو قامچیو تفـەنـگ وە. هتـد، كە چاوەڕوانی فەرمان دەكەن بو هێرش بردن و گورز وەشاندن یان بۆ گەڕانەوە.

9 ـ ئەسپ بۆ ڕاوشکار:

مەگەر هەر لە دیوەخانان و ژێر ڕەشماڵی چۆڵ نشینەکان باسی ئەسپ بکرێ چۆن شوڕەسوار تانجیو تولە بە پێشە خۆ داوەو کارمامزێکی سرکی لەناو زورگە و هەڵەتان هەستاندووە پێی دەرکیفی ئەسپە بۆرە ناوە، تا نەگەیشتۆتە سەر ئاسکە لە خڵت و خۆل وەردراوەکە نەپرینگاوەتەوە، یەکێکیتر باسی مایِنە شینکە قەزوانیەکەی خۆی دەکات، ئەوەی تریان دەڵێ مایِنە ڕەسەنەکەی منیش ئاواو. . هتد.

سوار زۆر شانازی بەمە دەکات، کە لە ڕاو دەگەڕێتەوە ئەگەر نێچیرێکی بگرتایە، بە بن سکی ئەسپەکەی شۆڕ دەکردەوەو بەرەو ئاوایی دەگەڕاوە. . ئینجا ستایشی ئەسپ و تانجی دەکرد کە تا چ ڕادەیێك بەزیوەو جیفرکی لێ داوە.

10 ـ ئەسپ لە گەڕی شاییو داوەتاندا:

قرمژنی تەقەیەو دەهۆڵ و زورنا دەکوترێو نیشانە دەپێکرێو ناپێکرێ، شاییو زەماوەندەو بازنەی گەڕی ڕەشبەڵەك بەقەد جۆخینێکی زۆر گەورە فرەوان بووە، هەراو زەنەو قاوقیژی منداڵان و شاباشی ماقوڵان و گۆرانی چڕین لەو ناوەدا ئەسپی خورت و کەشم و نەشم و باز بازێنیو هەستانە سەر پاشوویو لە کۆڕژ ن دانی لە ناو مێرگە و مێرغوزاران جوانترین تابلو دەنەخشێنێ مەگەر ڕەنگەکانی لە پەلکە زێرینەی دەم کەل وەرگیرا بێ، جگە لەمەیش هەر لە کۆنەوە لە زۆر شوێن و گوندەکاندا تیپێك ئەسپ سوار لە بەر دەمی کەژاوەی بووك دەست بە تەڕادانێ دەکەن، وە ئەگەر ژ ن بە ژنی بێت ئەوە تیپێکیتریش لە بەرەکەیتر بە هەمان شێوە ڕوو بە ڕووی یەك دێن تا ئەو جێگایەی دەست نیشان کراوە بۆ بووك گۆڕینەوە، زۆر جاریش کە ئافرەت بیرەوەری خۆی دەگێڕێتەوە وەختێ بووك بووەو گواستراوەتەوە دەلێ منیان لە سەر ئەسپێکی تەڕبوشی سوار کرد بوو، وەك ئێستای هەندێك لە ئافرەتان کە شانازی بەوە دەکەن گوایە بە ترومبێلی جامپو یان سوپر گوازراونەتەوە.

11 ـ ئەسپ لە پێناوی گەلێ ڕاژەیتردا:

ـ ئەو خاڵانەی کە باسمان کرد تیایدا بۆمان بەدیار کەوت کە ئەسپ تا چ ڕادەیێك ڕاژەی کۆمەڵانی چەند سود بەخشە، لێرەدا هەندێك سودیتری ئەم ئاژەڵە دەخەینە ڕوو کە دەبێتە دوا خاڵی باسەکەمان ئەویش ئەوەیە. . دەڵێن:

ئەم ئاژەڵە نرخی تەواو نابی بۆ بارهەڵگرتن و بار ڕاکێشد ن چ بە ئارەبانەو گالێسکە یان ڕاگوێزانی هاوڵاتیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی کە جگە لەمەیش بۆ کاروباری کشتوکاڵیو هەوجار ڕاکێشان و کێڵانی زەویوزارو گواستنەوەی بەرو بوومی جوتیاران هەروەها بۆ کاروباری بازرگانیو ئاڵ و گوڕ کزدنی کەل وپەلی ناوچەکانی شاخ نشین و دەشتەکیو دێوەرە. . وە بۆ هەڵسوڕاندنی بەرداشی گەورە گەورەی هاڕینی ساوەرو برنج و. . هتد).

خوێنەرانی هێژا. . .

دێینە سەر ئەو تێکستە فۆلکلوریانەی کە ئەسپ سەنگی زۆری لە ناوەڕۆکی بابەتەکانیدا هەیە، بە تایبەتی لە شیعرە فۆلکلوریەکاندا.

* ئەسپی سەگلاوی کە ڕەسەن و خۆشبەزە، دەبێنین لە تێکستەکەی (دم دم)دا ناوی دێت، هەر وەکو لە تحفەی مظفریەدا هاتووە کە خانی برادۆستان بە خان ئابدەلی موکرییە دەڵێت وا نیشان دەدات کە هەموو ئەسپان دەپسێنێ لە غارغارێندا بەڵام جوێ لە سەگلاوی هەروەکو لەپێشدا باسی ئەسپی سەگلاویمان کرد لێرەیەشدا ئەم ڕاستیەمان بۆ دەسەلمێنێ:

زریپانت بۆ دەهێنم، خانی خۆم، جوێ لە داودییە
ئەسپانت بۆ دەهێنم، خانی خۆم، جوێ لە سەگلاوییە
پیاوانت بۆ دەهێنم، خانی خۆم، جوێ لە سی ساڵییە
(هتد...)

* (4)

لە (بەیتی لەشکری‌دا) کە لە دوو تویێ ئەم نامیلکەیەدا هاتووە برای نووسەر (ئەسعەد عەدۆ) کۆی کردۆتەوەو ئامادەی کردووە دەبینین ناوی چەندین ئەسپ دەکەوێتە بەر چاو کە شانازی پێ دەکرێو گەورەیی ئاغای خۆو مەزنی وەدیار دەخات لەو سەردەمەدا کە ئەو جورە ئەسپ سوارانەی بە دواوەیە وەختێ دەڵێت:

وەکی ئاوری خۆم دەداوە
ئاغای خۆم پێنج سەد سواری لەگەر بوو
هەموو ماین کەوێتی قاپ رەش
سەر زینێ گوراوو بە دوونیان لێ دەدە
وەکی ئاورێدکەم دەداوە، ئاغای خۆم
پێنج سەد سواری لە گەر دابوو هەموو ماین بۆرەیێ خارخار
سەر زینی مەخمەری کەسکیان لێ دەدە
وەکی ئاورێدکەم دەداوە ئاغای خۆم
پێنج سەد سواری لە گەردابوو هەموویان شینکی قەزوانی
سەر زینی مەخمەری زەردیان لێ دەدە
(هتد...)

* (5)

یان دەبینین لە بەیتی (شۆڕ مەحمود) لە کتێبی (لیرەیەك لە گەنجینەی نەتەوەی کورد) ئەویش هەر لە کۆکردنەوەی کاك ئەسعەد عەدۆ سوار بوونی عاشقێك وەك ئەحمەدی شەنگە لە سەر ئەسپێکی لەیل وپەر چەند شانازی بە خۆیەوە دەکات و سەنگی ئەسپ لێرەدا بە چ شێوەیێك ڕەنگە دەداتەوە کاتێ دەڵێت:
یان ئەحمەدی شەنگە
ئەگەر سوار دەبوو لە ولاخەکی لەیل وپەر
لەی وا بی هیچ کەسی لە دونیادا نی‌یە
ئەوە ئاشقەو هیچ ئاگای لە خۆ نی‌یە
چونکە بۆ خۆی لە سەرێیەو روحی لە کن مەرزن گیان حەپسی
(هتد...)

* (6)

هەر لە هەمان کتێبدا ئەگەر سەیری هەقایەتی (ناسرو ماڵ ماڵ) بکەین دەبینین ئەسپ چۆن هەڵدەدرێتەوە شوێنی مەزنی خۆی هەیە بۆ ئەوەی شۆرەسوار هەڵداتەوەو بە گەورەییەوە نیشانی بدات کە دەڵێت:

ئەمما با بە چاوێکی سووکەڵە نەچێتەوە پێش چاوی مامی‌یە چونکە مامەان زۆر ئینسانێکی بێ روحم و بێ لوتف و بێ ئینیتفانە چ قاعدەو قانوون و ئوسولی نی‌یە.

با بچینەوە ئەوێ تەویلەو تەویلەخانی بێنینە دەرێ دوو گوێدە گردەکی‌یە لە پشتیان بکوتین زینێکی موعتەبەرو بە تەنیشتیاندا. بەروەدەین جوتێك گاوزەنگی لەوی دەمورسایی‌یە (هتد...).

* (7)

دێنەوە سەر تێکستێکی تراژیدی لە فۆلکلوری کوردی‌دا ئەویش (سورمێ خان و قورشیدی چاو بەخار)ەکەی کاك تاریق جامباز ئامادەی کردووەو چەند دێری لێ هەڵدەبژێرین کە لە دوو تویێ نامیلکەکەی‌دا هاتووەو ناوی ئەسپان دوویات دەکاتەوەو دەوری گرنگی تیایدا بە دیار دەکەوێت کە دەڵێت:

سورمێ ئەیگۆ (قورشید ئەز خولامێ)
وەی لێ..

ئینجا برا چەند رۆژا بەرێوە بوون
هاتنە سەرێ چیایێ هێستوونێ
ئەو هەسپێ سوورم لێ سوار ببوو
لە سەر چیایێ هێستوونێ
رێیێ راوکەرا ئێ نێچیروانا
مقەدەر لێ مێوان بوو
لێ نێزیك بوو لە سەرێ چیایێ هێستوونێو..
ئەو هەسپێ شینکا شێ تاری
رەبی خودێ مارا توو خەرا بکا
هەسپێ شین ئەتوو لۆ نسکۆ برد

(هتد...)

* (8)

* با ئاورێك لە فۆلکلۆری ناوچەی دەشتی هەولێریش بدەینەوە کە خوشکە (ئاوازی‌لە حەمەدی حەمەدەمینی دزەی) کۆی کردۆتەوە وە لەم کتێبەی‌دا گە لێك شیعری فۆلکلۆری دەست تیشان کردووە لە زۆر رووەوەو نووسیویەتەوە بە ناو نیشانی(فۆلکلوری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا) وە لەم تێکستانەدا نووسینەکەی ئێمەی دەسەلمێنێ کە ئەسپ چەند بە سەنگەو فەراموش ناکرێ، ئەوەتا لە ناو گەڕی شایی‌و زەماوندا چۆن ناوی دێت:

«بووکانە بووکێ»
گەردەن سوسنی زەردە بووکێ
لێت پیرۆز بێ پەردە بووکێ
ماینی بوکێ شێیە بووکێ
سەر زینی رێ رێیە بووکێ
قوناغ لە پردێیە بووکێ
بووکانە بووکانە بووکێ

(هتد...)

* (9)

هەر وەها لە پرسەو شین و شەپۆردا کە ئەسپ بێ سوارەکەی ماوەتەوە کەس و کارەکەی سوار لە خۆ دەدەن و دەگرین و یان بە سەردولکەی ئافرەتانە دەیڵێنەوە هەروەکو لە هەمان کتێبدا هاتووە:

کەسم نما هەولێر گردە
ئەسپی بردە
نسکۆی بردە
سواری مەردە
کەسم نما ئەسپی شێیە
لە حەوشی‌یە
لاو لە کێیە
کەسم نما ئەسپی بۆرە
ماری زۆرە
شوونی کۆرە

(هتد...)

* (10)

یان باسی ئەسپ سوار لە راوشکاردا لە هەمان کتێبدا هاتووە دەڵێت:

هەی راوە راوە راو لە گردی باقرتی
ئەسپان زین و لغاو کەن تاژییان بەردەنە رستی
کیژ بووی لە مارە بابانێ چەند جارم مەمك گرتی
(تا دێ‌و دەڵێت)
هەی راوە راوە راو رۆیی‌و نەگەراوە
ئەسپان زین و لغاو کەن تاژییان مامز گێراوە

(هتد...)

* (11)

دوا نموونەمان مەقامە بە ناوبانگەکەی سێوەی هونەرمەندی نەمرە کە شیعرێکی فۆلکلوریەو ماموستا

کەریم شارەزا لە کتێبەکەیدا بە ناوی (مەقامەکانی شێوەی هونەرمەندی کورد لە تەرازووی ڕەسەنایەتیدا) دەست نیشانی کردووە، بە ناوی عایشە گور لێرەدا ناوی ئەسپ دەدروشێتەوە وەختێ سوارەکەی بەرەو ڕاوشکار پێ دەرکیفی دەنێ کە دەڵێت:

ئەگەر عایشە گور دەرێ
هەر کەسانەکی سوارە چووکەلانەکەی م ناناسێ
ئەوەتانێ سواری جوانییە ماینەکی
بۆری ئەسعەد بەگی کەوێتە
لە لایەکی دەڕۆن جووتەکی تولەو لەوی دیکەشی
جووتە تاژی مل بە قەرێتە

(هتد....)

* (12)

سەرچاوەکان:

* (1) چەند پەندێکی پێشینان
* (2) لە ل80 تاکو ل86 (ئەفسانەی کوێر ئۆغلی) نووسینی (یەشار کەماڵ) وەرگێرانی (شکور مستەفا).
* (3) کتێبی (أغانی الغجر) هانزیگون فویکت ـ وەرگێرانی بۆ عارەبی (نامق کامل●) ـ ل18 ـ
* (4) ل3: 2/ تحفەی مظفریە/ ئۆسکارمان/ بەشی یەکەم/ هێمن
* (5) ل27 ـ 28/ بەیتی ئایشە گول/ کۆکردنەوەو ئامادە کردنی ئەسعەد عەدۆ.
* (6) ل27/ لیرەیەك لە گەنجینەی نەتەوەی کورد/ کۆکردنەوەی ئەسعەد عەدۆ. لە بەیتی (شۆڕ مەحمود).
* (7) ل63 هەمان سەرچاوە/ لە هەقایەتی ناسرو ماڵ ماڵ.
* (8) ل96 ـ 97/ لە کتێبی محەمەدو سێوێو سورمێخان و قورشیدی چاو بەخار/ کۆکردنەوەو ئامادەکردنی/ تاریق جامباز/ لە بەیتی سورمێخان و قورشیدی چاو بەخار.
* (9) ل55/ کتێبی (فۆلکلوری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا) کۆکردنەوەی (ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی) لە شیعری فۆلکلۆری کوردیدا
* (10) هەمان سەرچاوە (لە شیعری شین و پرسەدا) ل57
* (11) هەمان سەرچاوە (لە شیعری ڕاووشکاردا) ل78 ـ 79
* (12) ل32 کتێبی (مەقامەکانی شێوەی هونەرمەندی کوردی لە تەرازووی ڕەسەنایەتیدا) نووسینی (کریم شارەزا).

پەراوێز:

زەمەند = لەوەری زۆر وزەبەند.
درناڵ = خاکێکە گرنج گرنج و بەردو کەل وبەری زۆرو شەقار شەقار بێ مرۆڤ نەتوانێ بە ئاسانی بە سەریا بڕوات.
وەچە = نەوە یان (ذریة).
تۆکمە = مەحکەم ـ کە ئەسپێك مکووم و تۆکمە دەبێت.
نێسکە نێسك = کە ئەسپ دەست بە نازو عیشوەو لەنجەو لار دەکات.
دەبێژن ئەسپەکە بە نێسکە نێسك کەوت.
پرینگانەوە = وەختێ ئەسپ دەڕەوێتەوە ـ یان بڵێن سڵەمینەوە.
چێنکە = ئەو جێگا شین و تەڕەی کە هەر دەم چیاوە شینە.
سەرانگرێ = هەڵبەزینەوەی ئەسپ و ساتمە کردنی.
بەرچیغ = ئەو دارەیەدەدرێتە پاڵ چیغ یان دەخرێتە بەر بنمیچی خانوو.